

NASER FERRI,
Albanološki institut
Priština

UDK 904:726. 82 (497. 115)

KARAKTERISTIKE ANTIČKIH NADGROBNIH SPOMENIKA SA PODRUČJA PEĆI

A p s t r a k t: Za proučavanje antičke prošlosti Peći kao i Dardanije u cjelini od neprocjenjivog je značaja lokalitet „Gradina“ kao i materijal otkriven na njemu. Među ovim materijalom najbrojnije su i najrepresntativnije stele tzv. dardanskog tipa predstavljene sa dva podtipa: sa ravnim svršetkom i takvom edikulom kao i sa polukružnim svršetkom i edikulom istog oblika. Na osnovu karakteristika datiraju se u period od druge polovice II st. do druge polovice III st. n.e., a na osnovu elemenata predstavljenim na njim smatra se da su lokalni proizvodi, rađeni u pečkoj klesarskoj radionici, te da su ih koristili pripadnici bogatih dardanskih slojeva.

Današnji grad Peć nastao je i razvijao se prije svega zahvaljujući svom geografskom položaju i strateškoj važnosti mjesta što ga zauzima. Za antičku povijest Peći od velikog je značaja antičko naselje na lokalitetu „Gradina“ što se nalazi u istočnom dijelu grada, na obali rijeke Bistrice, koje po svojim odlikama pripada tipu antičkih naselja karakterističnih za Dukadjinsku ravnicu¹, i bez sumnje predstavlja nastavak ranijeg dardanskog gradišta što je nastavilo svoju egzistenciju i tokom prvih stoljeća rimske vladavine².

U vezi statusa spomenutog antičkog naselja još je Evans ukazao na mogućnost postojanja municipija na prostoru Metohije (Dukadina), a natpis iz Studenice³ govori u prilog postojanja municipija u arealu suvremene Peći, za koji Čerškov pretpostavlja da je Ptolemejev Siparuntum⁴. U vezi s tim indikativna je činjenica da je preko Peći išao antički put za Limsku dolinu, kao i dio vicinalnog puta što se je odvajao od trase Primorje—Scupi te je spajao antička naselja između današnje T. Mitrovice (preko Rudnika i Rakoša) do antičkog naselja u Pećkom polju⁵.

Bez obzira na rang, evidentna je činjenica da je na pečkoj „Gradini“ postojalo veliko antičko naselje, nastavano pretežno stanovništvom dardanskog podrijetla u fazi djelomične romanizacije.

¹ E. Čerškov, *Rimljani na Kosovu i Metohiji*, Beograd 1969, p. 31.

² *Ibid.*, p. 29.

³ *Spomenik SKA*, Beograd 1941—48, XCVIII, 104: M VL/DE O M/ AEDI/...

⁴ E. Čerškov, *op. cit.*, p. 48.

⁵ *Ibid.* p. 47—48.

Među tragovima ovog antičkog naselja najbrojniji su nalazi spomenika plastike⁶ od kojih su najreprezentativniji nadgrobni kameni spomenici, što su ih nametnuli rimski osvajači kao sastavni dio svojih utjecaja, budući da prije toga lokalno dardansko stanovništvo nije običavalo stavljati na grobove kamene spomenike⁷.

U blizini naselja kao što je to bilo uobičajeno u antici⁸ nalazili su se i grobovi njegovih žitelja, odakle potječu sve reljefom dekorisane stele što su predmet naše radnje.

S obzirom na karakteristike koje posjeduju, a čija je originalnost obrada poprsja koja redovito posjeduju portretne crte⁹, pečke stele pripadaju tipu koji F. Papazoglu naziva dardanskim¹⁰, a koji se je naziv ustalio za stele ovog tipa rasprostranjenog na najvećem dijelu teritorija nastavanog Dardancima u antici¹¹. Ove se stele sastoje od pravokutnog, profiliranog, udubljenog natpisnog polja uokvirenog motivom loze sa bršljenovim lišćem (loza u svim slučajevima izlazi iz posude postavljene ispod natpisnog polja¹²) te edikule, također uokvirene lozom i lišćem, u kojoj se nalaze poprsja pokojnika u reljefu¹³.

S obzirom da pečke stele posjeduju glavne odlike stela dardanskog tipa to se nećemo zadržavati na općim odlikama, već ćemo se samo osvrnuti na ono što ih ističe među stelama istog tipa sa drugih lokaliteta dardanskog područja.

Stele kojima se ovdje bavimo, većinom su objavljene u Vulićevim radovima, i nalaze se u Skopskom lapidariju, a neke poznamo sa osobnih istraživanja na terenu današnje Peći i bliže okolice. One se uglavnom javljaju u periodu od druge polovice II do druge polovice III st. n.e. Praznina, odnosno odsustvo stela od tog vremena se vjerovatno može objasniti činjenicom da je do tada rad u drvetu zamjenjivao klesarske produkte u unutrašnjosti gdje je prevladavao lokalni etnički element¹⁵.

Na osnovu arhitektonskih karakteristika, pečke se stele mogu klasificirati na one sa ravnim svršetkom i četverokutnom edikulom (crt. 1 : 2) te one sa polukružnim svršetkom i isto takvom edikulom¹⁶

⁶ *Ibid.* p. 72.

⁷ D. Segejevski, *Iz problematike ilirske umjetnosti*, Godišnjak CBI III, 1965, p. 125.

⁸ M. Zaninović, *Ant latinski natpis iz Trpnja, Pelj.* Zbornik 2-1980, p. 191.

⁹ F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* Sarajevo 1969, p. 158.

¹⁰ *Ibid.*, p. 156.

¹¹ *Ibid.*,

¹² Prema Čerškovu, *op. cit.*, p. 74, motiv loze je čest u G. Meziji, ali mu izvor treba najvjerovatnije tražiti u zemlji Dardanaca.

¹³ F. Papazoglu, *op. cit.*, p. 158.

¹⁴ K. Prijatelj: *Nekoliko rimskih portreta...*, VAHD LIII/1952, p. 145.

¹⁵ A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970, p. 79 stavlja ih u 3. grupu svoje tipološke podjele. Sem u Peći, na teritoriju Kosova poznat je još samo jedan primjer stele sa pravokutnim svršetkom u Orahovcu, *Spomenik SKA LXXI*, 252.

¹⁶ Ovaj je tip po Mócsy-u svrstan u 5. i 7. grupu.

(crt. 3, 4, 5 i 6). Među pećkim stelama je i izvjestan broj nalaza koji su oštećeni, te ih radi toga ne možemo svrstati niti u jednu od navedenih grupa što ipak ne umanjuje njihovu vrijednost pri proučavanju stela iz antičkog naselja u arealu Peći. Zanimljivo je također spomenuti da arhitektonska koncepcija pećkih stela ne pozna zabat koji je ovdje zamijenjen pravokutnim ili trapezoidnim dekorativnim frizom ukrašenim palmetama i borovom šiškarkom ili polukružnim ornamentalnim frizom ukrašenim floralnim motivima.

Prvu grupu stela u našem slučaju (crt. 1, 2)¹⁷ sem ravnog svršetka karakterizira i četverokutna edikula uokvirena sa strana i odozgo motivom astragala, te užetu sličnim tordiranim motivom s gornje strane edikule. Na dekorativnom frizu iznad edikule, s obje strane su plastične polupalmete što naglašavaju akroterije iako ne izlaze van, a u sredini je plastično izvedena borova šiškarka, što kao i svaki četinarski plod predstavlja veoma rasprostranjen simbol besmrtnosti u antičkoj funeralnoj umjetnosti¹⁸. Redovito se javlja i trbušasta posuda sa ušicama, iz koje počima loza sa groždem i lovorovim lišćem kao simbolom uskrsnuća¹⁹. Zanimljiva je na jednoj od stele ove grupe (br. 2) pojava posude u ležećem položaju u lijevom kutu ispod natpisa²⁰. Po samom načinu izradbe reljefi kao da oponašaju drvorez što nije slučaj samo kod navedenih primjera²¹.

Drugi podtip stela predstavljaju one sa polukružnim svršetkom i slobodnom edikulom istog oblika (crt. 3, 4, 5, 6). U većini slučajeva imaju akroterije, a loza se javlja isključivo sa bršljenovim lišćem, dok u jednom slučaju (crt. 4) edikulu flankiraju dva plastično izvedena polustupa sa strana, te dekorativni polukružni friz sa floralnim motivom astragala odozgo. U jednom, iznimnom slučaju (crt. 6) javlja se borova šiškarka unutar edikula između pretstava pokojnika.

Preostali nalazi pećkih stela koji su oštećeni u gornjem dijelu sadrže iste osobitosti, s tim da se u jednom slučaju javlja prazno natpisno polje, te se ta stela smatra nedovršenom²².

Kako je naprijed spomenuto, pećke stele karakteriziraju portreti pokojnika, gdje se očituje činjenica da su lokalni majstori djelomično pod utjecajem kretanja u rimskoj umjetnosti, ali da te utjecaje prilagođavaju svojemu podneblju i načinu življenja. Poprsja uglavnom predstavljaju oko trećinu ljudske figure, a rađena su u reljefu srednje visine i kod njih je anatomija izražena, stav prividno statičan no ne i ukočen, jer su u većini slučajeva reljefi rađeni meko. Zamjećuje se da je pažnja podjednako posvijećena i izradbi glave i odijela. Valja napomenuti da su uglavnom predstavljena po dva poprsja odraslih osoba različitih spolova, no ima slučajeva gdje se javljaju po tri poprsja. Pri-

¹⁷ *Spomenik SKA LXXI*, 280; N. Ferri, *Rilindija* 28.10.1978, p. 13.

¹⁸ F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme...*, Paris, 1942, p. 207.

¹⁹ *Ibid.*, p. 207.

²⁰ Z. Mirdita, *Novitates epigraphicae...*, *Arh. Vestnik* 3-1980, p. 187.

²¹ D. Sergejevski, *Epigrafski nalazi iz Bosne*, *GZM XII*-1957, p. 117.

²² N. Ferri, *Rilindija* 9.12.1978 p. 13.

međuje se također da nema ustaljene šablone s koje se strane koji lik predstavlja, tako da je u nekim slučajevima žena predstavljena s lijeve strane, dok je u drugim slučajevima s te strane muško poprsje.

Za proučavanje pećkih stela od velike je pomoći i nošnja prikazana na figuralnim predstavama, gdje uglavnom dominira autohtona nošnja, čije su atuhtone crte kao i u drugim krajevima uočljivije kod ženskih prikaza²³. Sem uobičajene gornje i donje halje, gdje se javlja i karakteristična marama što pokrivajući glavu pada niz ramena. Ovakva se marama nalazi na većem dijelu teritorija Dardanaca, te se smatra dardanskom karakteristikom, iako je nalazimo i kod Ilira u drugim krajevima naše zeljme²⁴. U jednom slučaju u Peći (crt. 4) nalazimo maramu prekrizenu oko ramena na grudima, gdje je žena prikazana gologlava sa kratkom frizurom za koju se smatra da je keltska²⁵. Kod ženskih su likova sa pećkih stela karakteristične predstave jednostavnog nakita kao što je ogrlica sa tri ovalna medaljona, koja se javlja na teritoriju Dardanije, ali je karakteristična samo za oblast Kosova²⁶ i bliže susjedstvo, a javlja se i jednostavna tordirana ogrlica.

Kao što je slučaj i u ostalim kontinentalnim djelovima naše zemlje, muška nošnja i ovdje u manjoj mjeri pokazuje autohtone karakteristike, vjerojatno zbog čestih i kontinuiranih kontakata muškog dijela stanovništva sa Rimljanima i onima što su za njima došli u ove krajeve. Muškarci su u većini slučajeva prikazani u košulji i ogrtaču, koji iako liče na rimske, pokazuju i autohtone karakteristike.

Sem ikonografskih elemenata pri proučavanju pećkih stela od velike su pomoći epigrafski elementi. Očita je činjenica prije svega da se tekstovi natpisa ne drže ustaljenih epigrafskih šablona te da onomastički materijal nije istorodan kao i to da u do sada poznatim natpisima ne susrećemo kompletnu formulu tria nomina, već ime i patronimik kod domaćih, te carski gentilicij umjesto imena i ranije ime u ulozu gentilicija kod stranih elemenata. Rimski carski gentiliciji: *Ulpus* i *Aelius*, koji su vjerojatno u vezi sa podjelom građanskih prava za Trajana te Hadriana i Antonina Pija, javljaju se u zajednici sa imenima grčkog podrijetla (*Atticus*, *Niceforus* (!), *Maurus*), dok su domaća imena u većem broju i javljaju se nemiješana sa stranim. Takva su imena *Andia*²⁷, *Dasius*²⁸, zatim *Sita* i *Pasades* u vezi kojih su podijeljena mišljenja²⁹, *Daede*³⁰ koje je posvjedočeno samo u Peći te *Baebia*

²³ I. Čremošnik, *Nošnja na rimskim spomenicima GZM XVIII-1963* p. 104.

²⁴ E. Čerškov, *Antička bista žena iz Klokota, GZM III/1958* p. 190

²⁵ I. Čremošnik, *Panonska nošnja na rim. spom.*, GZM XI/1958-1 p. 148.

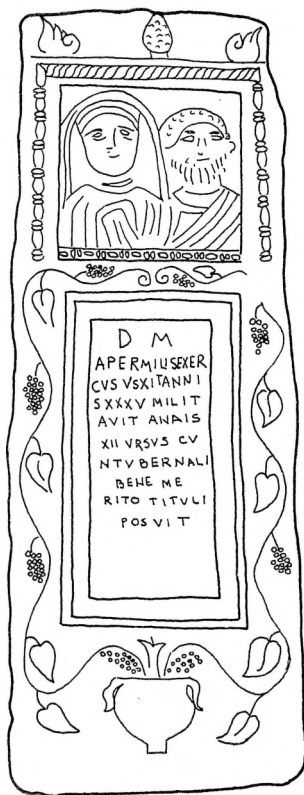
²⁶ E. Šerškov, l. c.; *Rimljani*. . . p. 63.

²⁷ F. Papazoglu, *op. cit.* p. 173. Imena *Andia* i *Andio* posvjedočena su samo na teritoriju Dardanije. Ilirskog su podrijetla i u vezi su sa *Andes-Andentis* u Dalmaciji.

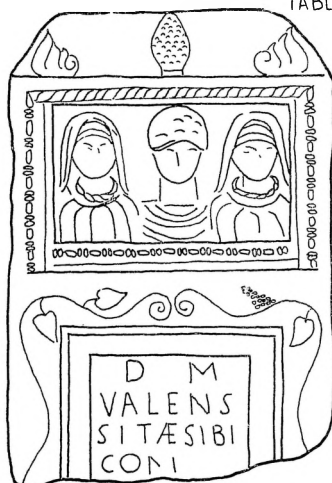
²⁸ *Ibid.* p. 176 Ime *Dasius* spada među najobičnija ilirska imena.

²⁹ Z. Mirdita, *Antroponimija e Dardanisë*. . . , Priština 1981, p. 134 *Sita* može biti ilirsko, semitsko, tračko ili keltsko ime; *Pasades* vrlo rasprostranjeno p. 124; F. Papazoglu, *op. cit.* p. 180 *Pasades* nema analogija, vjerojatno epihorsko.

³⁰ Z. Mirdita, *Antroponimija*. . . , p. 67.

1

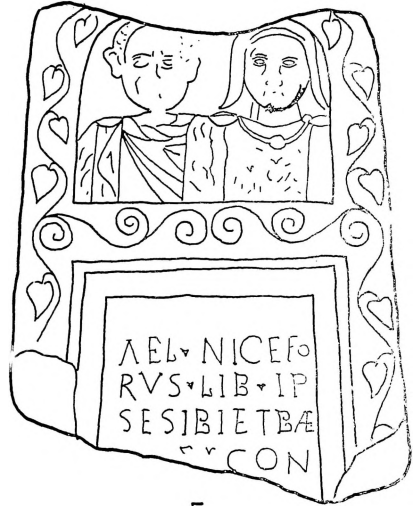
2

3

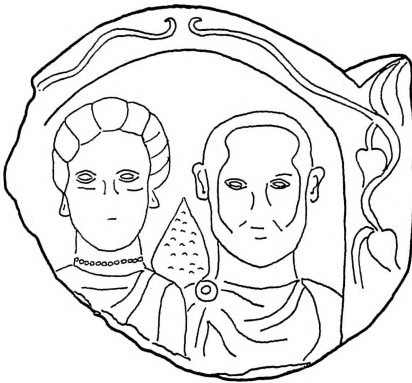
4

5

7

6

kojeg u Liburniji nose domoroci³¹, pa bi takav slučaj vjerojatno mogao biti i u Peći, a javlja se i osobno ime *Ania*³² kao i patronimik *Dasius*. Navedena autohtona imena su karakteristična za Dukadjinsku oblast u antici te pripadaju prvoj grupi onomastičkog materijala po F. Papazogli, što obuhvata oblast Prizren—Đakovica—Orahovac—Peć.

Pitanje datacije pećkih spomenika je isto tako složeno kao i datacija sličnih spomenika s ostalog dardanskog područja, jer dok se u ostalim provincijama, pri dataciji mogu uzeti u pomoć povijesni događaji, ovdje za tako što nema mogućnosti zbog same činjenice da se je Dardanija razvijala u ranorimsko doba u okviru provincije Gornje Mezije³³. Uz pomoć epigrafskih formula i carskih gentilicija, pećke se stele mogu datirati u period od polovice II do druge polovice III st. n. e., odnosno ako je vjerovati Mócsy-u između 130. i 220. g. n. e.³⁴.

Kao mjesto izradbe ovih spomenika može se uzeti jedna od kamenoklesarskih radionica antičke Dardanije koju Mócsy smješta upravo u areal današnje Peći³⁵ i u navedene vremenske okvire. U prilog postojanju kameno-klesarske radionice sem velikog broja nađenih kamenih spomenika, govore i nedovršena, naprijed spomenuta stela kao i nalazi mramornih poluobrađenih blokova na lokalitetu „Gradina“. Važno je napomenuti da bliža okolica Peći (Rugovska i Dečanska Klisura) obiluje kvalitetnim mramorom što nije bez važnosti za postojanje jedne takve radionice.

Na osnovu podataka kojima raspoložemo možemo zaključiti da su vlasnici ovih reprezentativnih spomenika bili uglavnom dobro situirani Dardanci, koji su vjerojatno posjedovali imanja u okolici antičkog naselja u arealu Peći, mada ima i stranih elemenata, među kojima je i jedan predstavnik libertinskog staleža (crt. 5).

Može se na kraju s pravom reći da su figuralne stele, mada strani element u lokalnoj tradiciji, odigrale pozitivnu ulogu u razvoju dardanske umjetnosti, jer su lokalni majstori iako pod utjecajem kretanja u rimskoj umjetnosti te utjecaje prilagodili sredini i vremenu u kojem su živjeli. Neprocenjiva im je vrijednost i zbog toga što su se na njima sačuvali autohtoni elementi, kao i epihorska imena na natpisima na latinskom jeziku.

Iako nisu nalažene istovremeno i nema dovoljno podataka o pratećem materijalu, ipak i ovakve kakve jesu, pećke su stele prvo-razredni dokumenti za upoznavanje sredine i vremena u kojem su nastali kao i njihovih etničkih nosilaca.

³¹ Ibid. p. 65.

³² Z. Mirdita, *Novitates epigraphicae...*, *Arh. Vestnik* 31 (1980) p. 187 n. 3.

³³ Z. Mirdita, *Antroponimia e Dardanisë...*, p. 30.

³⁴ A. Mócsy, *op. cit.*, p. 81.

³⁵ Ibid. p. 82, sl. 25.

SUMMARY

N. Ferri: CHARACTERISTICS OF THE ANCIENT TOMBSTONE MONUMENTS FROM THE AREA OF PEĆ

For the history of Peć (Peja) the ancient settlement „Gradina“, is most significant. It is situated in the Eastern part of the town, and belongs to a type of the settlements of Dukagjini Plaine (Metohija), reflecting a continuity from the earliest Dardanian time. Concerning the status of the settlements during the ancient times, there are suppositions of scientists e.g., Ewans, Čerškov and other authors that it reached the level of municipium.

Among the relicts of the settlements one can seldom find tombstones that Romans brought with their arrival. Earlier the autochthonous population didn't use tombstones as monuments.

Ancient tombstone monuments — the stelas of Peć, belong to the so called „Dardanian“ type which are the most numerous and the most representative among these monuments. From the architectonic point of view these monuments consist of tombstone fields and profiles, rectangular and surrounded with a bunch of leaves of grapes and with ornamented edicula and amphoras under the written part. Two undertypes of stelas are present in the Peć area with rectangular edicula ending in flat, and with hemispheric ending in the same.

According to stylistic characteristics and tombstone descriptions, and time of their make, it can be concluded that they date from the half of II century until the middle of III century. Whereas from the artistic features, costumes, bijouterie, tombstone names that are found, and from the kind of material used, it is supposed that they are made in a stone gravirung shop in Peć, and that the bearers belong to the highclass society. These stelas of Peć represent the first material for recognition of the environment and time, as well as of their carriers.